دستور مقدماتی نی

سیامک جهانگیری

مؤسسه‌ی فرهنگی ـ هنری ماهور
تهران ۱۳۹۹

فهرست

پیش‌گفتار ۷

آشنایی با مفاهیم و علائم اولیه‌ی نگارش موسیقی ۹

ردیف موسیقی ایرانی ۱۴

شکل دست و طریقه‌ی دست‌گرفتن ساز ۱۴

نحوه‌ی انگشت‌گذاری در فواصل بالقوه و گستره‌ی صوتی ساز نی (Do =3 Do) ۱۵

بخش اول ۱۷

دروس مقدماتی ۱۸

بخش دوم ۱۴۸

مختصری درباره‌ی قالب‌های اجرایی موسیقی کلاسیک ایرانی ۱۴۹

شیوه‌ی انگشت‌گذاری و اخذ کلیه‌ی فواصل بالقوه و بالفعل در تمام گستره‌های صوتی ساز نی (Do =3 Do) ۱۵۱

پیش درآمد شور ..... یوسف فروتن ۱۵۵

قسمتی از رنگ شهرآشوب ..... برگرفته از ردیف میرزاعبدالله ۱۵۷

پیش‌درآمد ابوعطا ..... علی‌اکبر شهنازی ۱۵۹

تصنیف ای کبوتر ..... حسام‌السلطنه ۱۶۱
پیش‌درآمد بیات ترک ..... یوسف فروتن ۱۶۳
تصنیف ای یوسف خوشنام ما ..... بر اساس گوشه‌ی مهربانی، رضا شفیعیان ۱۶۵
تصنیف نمی‌دانم چه در ..... عارف قزوینی ۱۶۸
چهارمضراب افشاری ۱۶۹
پیش‌درآمد دشتی ..... رضا محجوبی ۱۷۱
تصنیف بسته‌ی دام ..... علینقی وزیری ۱۷۳
تصنیف ای ایران ..... روح‌الله خالقی ۱۷۴
رِنگ دشتی ..... علینقی وزیری ۱۷۷
دوضربی دشتی ۱۷۹
تصنیف ساقی ساقی ..... آهنگ قدیمی ۱۸۰
تصنیف شوشتری ..... روایت عبدالله دوامی ۱۸۱
رنگ همایون ..... غلامحسین بیگجه‌خانی ۱۸۲
تصنیف بیداد همایون ..... سماع حضور ۱۸۳
بهار دلنشین ..... روح‌الله خالقی ۱۸۵
خزان عشق ..... جواد بدیع‌زاده ۱۸۶
سرگشته ..... همایون خرم ۱۸۹
رنگ بیات اصفهان ..... موسی معروفی ۱۹۲
رنگ اصفهان ۱۹۴
پیش‌درآمد سه‌گاه ..... یوسف فروتن ۱۹۷
دوضربی سه‌گاه ..... ابوالحسن صبا ۱۹۸
تصنیف «الا اگر می‌ام دهی» ..... آهنگ قدیمی ۱۹۹
تصنیف «عروس گل» ..... درویش‌خان ۲۰۰
پیش‌درآمد چهارگاه ..... حسین استوار ۲۰۲
رنگ چهارگاه ..... رکن‌الدین مختاری ۲۰۳
ضربی چهارگاه ۲۰۵
منابع ۲۰۶

پیشگفتار

ساز نی از ساقه‌ی گیاه نی (از خانواده‌ی گندمیان) ساخته می‌شود و از آنجا که این گیاه و گونه‌های هم‌خانواده‌ی آن تقریباً در اقصی نقاط دنیا وجود دارد، ساز بادیِ ساخته‌شده از ساقه‌ی این گیاه به شکل‌های مختلف در همه جا موجود است. در این میان، ساز نیِ ایرانی هرچند از نظر بدنه شبیه به هم‌خانواده‌های خود در کشورهای همسایه مثل ساز نیِ ترکی و عربی است، به‌لحاظ تکنیک تولید صدا از هم‌خانواده‌های خود متفاوت است و همین ویژگی آن را متمایز می‌سازد.

از آنجا که ساز نی ایرانی به شیوه‌ی به‌اصطلاح «دندانی» نواخته و صدای آن تولید می‌شود (این شیوه منسوب به نایب اسدالله اصفهانی است) ایده‌های متفاوتی در تولید صدا دارد که در اینجا اشاره‌ای کلی به چگونگی آن خواهیم کرد.[1]

شیوه‌ی تولید صدا در ساز نی

نی ایرانی در قسمت ابتدایی آن دارای یک سَریِ از جنس فلز نازک یا طلق پلاستیکی است. اگر دندان‌های پیشین از هم فاصله داشته باشند می‌توان از خود بدنه‌ی ساز جهت نواختن استفاده کرد. آنچه مسلم است، در تولید صدا، برخورد هوای داخل دهان به این سَری موجب شکافته‌شدن هوا و انتقال انرژی و حرکت هوای داخل لوله می‌شود و در نهایت با انگشت‌گذاری روی سوراخ‌های مختلف، با تغییر طول، بسامدهای مختلف شکل می‌گیرد. اما به‌دلیل عدم رؤیت فضای داخلی دهان در هنگام تولید صدا در توضیح عملکرد اعضا و نحوه‌ی استفاده از آن تعابیر مختلفی وجود دارد. بنابراین در اینجا تنها به چگونگی تولید صدا به‌لحاظ شرایط ساختاری و عملکرد قسمت‌های مختلف به‌اختصار خواهیم پرداخت.

عملکرد اعضای مختلف و نقش آنها در تولید صدا در ساز نی

نی ایرانی از دسته‌ی سازهای بادی است که می‌توان آن را سمت چپ یا راست دهان قرار داد و دست راست یا چپ نوازنده می‌تواند بالا یا پایین آن قرار گیرد. با ورود سَریِ نی بین دو دندانِ پیشین، زبان و لب‌ها و دندان‌ها با سریِ ساز درگیر خواهند شد. در توضیح و روایت‌های مختلف تولید صدا چنین آمده است: ۱. قسمت سینه‌ی زبان در پشت سَریِ نی قرار بگیرد، ۲. قسمت نُوک زبان پشت دندان‌های پایین رفته و سینه‌ی زبان با سر نی در تماس قرار بگیرد، ۳. نُوک زبان با سر نی در تماس باشد، ۴. قسمت پهلویی زبان با سریِ ساز در تماس قرار بگیرد. در این روایات و در اکثر اوقات زبان را عامل اصلی در هدایت و پرتاب هوا می‌دانند. اما از آنجایی که فضای داخلی دهان قابل رؤیت نیست، بسیاری از این توضیحات به‌سختی درک می‌شوند. به نظر نگارنده، آنچه اصولاً در نواختن هر سازی بسیار مهم و حائز اهمیت است، عدم انقباض قسمت‌های مختلف بدن است. بنابراین در ساز نی نیز آنچه توصیه می‌شود، ایجاد شرایط بهینه در جهت تولید صداست؛ یعنی عدم انقباض اعضای تولید صدا، که شامل قسمت‌هایی مانند ماهیچه‌های شکم، دیافراگم، قفسه‌ی سینه تا صورت و فضای داخلی دهان، فک، چانه، زبان و گلو است. هرگونه انقباض منجر به عدم کنترل در هدایت هوا می‌شود و در تولید صدا اثر می‌گذارد، بنابراین عملکرد درست زبان در هدایت هوا و عملکرد لب‌ها در پرتاب هوا می‌تواند نقش موثری در تولید صدای ساز داشته باشد.

اصولاً صدای ساز هر نوازنده‌ای با توجه به آناتومی صورت نوازنده، صدای مخصوص به خود را دارد؛ چرا که شکل سر و حجم سر و جمجمه، شکل و حجم سینوس‌ها و کشیدگی فکِ افراد مختلف فضای آکوستیکی متفاوت ایجاد می‌کند و درنتیجه صدای تولیدشده‌ی هر نوازنده‌ای متفاوت است. اصولا قسمت سر نوازنده‌ی ساز بادی همچون

---

۱. برای اطلاعات بیشتر نک.کیانی‌نژاد ۱۳۹۲ (برای مشخصات کامل، به فهرست منابع آخر کتاب مراجعه کنید).

یک کاسه‌ی طنینی و محفظه‌ی صوتی خاص در تولید صدا مؤثر است، همانطور که صدای افراد در تکلم و خواندن با تغییر پارامترهای ذکرشده تغییر می‌کند. بنابراین توصیه می‌شود از تقلید صدای ساز دیگران پرهیز کرده بیشتر به روش صحیح چگونگی تولید صدا فکر کنید.

رویکرد کتاب در چیدمان درس‌ها

توالی دروس شامل نکات زیر است که شاید شرح آن نگاه مشترکی را بین هنرآموزان عزیز شکل دهد.

- از آنجایی که در ساز نی تولید و تسلط صدا همواره با سختی‌های زیادی نسبت به سایر سازها روبه‌رو است، تأکید بعضی از درس‌ها تسلط بیشتر بر روی صدای ساز نی است، چراکه بدون صدای ساز، نواختن و پیشرفت غیرممکن است.
- در درس‌های ابتدایی برای برقراری و تسلط بیشتر روی صدا، درس‌ها برای دستِ بالا نوشته شده است تا با کم‌کردن توالیِ نغمات زیاد و انگشت‌گذاری غیرمتعارف هنرجو بتواند در تثبیت صدای بهتر بکوشد. انگشت‌گذاری‌های اولیه بر اساس فواصلِ بالقوه در ساختار آکوستیکی ساز نی است و به‌مرور اجرای فواصل بالفعل از فواصل بالقوه آموزش داده می‌شود.
- زمان‌بندی در درس‌های اولیه کم‌کم به تقسیمات زمانیِ کوتاه‌تر تبدیل می‌شود و از ارائه‌ی اطلاعات اضافی خودداری شده است تا در تثبیت صدا تأکید بیشتری شود.
- در ابتدای کتاب از آوردن توضیحات مربوط به تئوری موسیقی خودداری شده و در خلال درس‌ها همراه با توضیح و استفاده‌ی عملی به آن پرداخته شده است. این علائم و اختصارات جنبه‌ی کاربردی دارند و مواجهه‌ی عملی آن برای هنرجو ملموس‌تر خواهد بود.
- در طول فراگیری درس‌ها، از همان ابتدای کتاب، غیر از قطعات آسان، درس‌هایی به صورت دونوازی جهت همراهی و هم‌نوازی دو ساز نی تدوین شده است تا، سوای تشویق، هنرجو دقت بیشتری در شنیدن فواصل و همراهی و درک ریتم داشته باشد.
- در بخش دوم، پس از فراگیری کامل گستره‌ی صوتی ساز و انگشت‌گذاری در صداها و فواصل بالقوه و بالفعل با تثبیت نسبیِ صدا، مجموعه‌ای از قطعات موسیقی ایرانی در قالب پیش‌درآمد، رِنگ و تصنیف و چهارمضراب آورده شده است تا هنرجو با فضای موسیقی دستگاهی ایران بیشتر آشنا شود و از تکنیک‌های مختلف ساز جهت اجرا بهره‌مند شود. توصیه می‌شود در تمامی مراحل، هنرجو را در خواندن درس‌ها خصوصاً تصنیف‌ها تشویق کنید تا در پرورش گوش موسیقایی آنها مفید واقع شود.
- تمامی قطعاتِ فاقدِ نام از نگارنده بوده و از آوردن نام آهنگساز در بالای دروس خودداری شده است.